

MAGYAR JOGBÖLCSELET

SZABADFALVI JÓZSEF

Felix Somló:

Schriften zur Rechtsphilosophie

Ausgewählt und eingeleitet von Csaba Varga

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.

xx + 114 old., 4480 Ft

István Losonczy:

Abriß eines realistischen rechtsphilosophischen

Systems

Herausgegeben mit Bio- und Bibliographie

und Namenregister versehen von Csaba Varga

Szent István Társulat, Budapest, 2002. 144 old., á.n.

Julius Moór:

Schriften zur Rechtsphilosophie

Herausgegeben mit Bio- und Bibliographie versehen

von Csaba Varga

Szent István Társulat, Budapest, 2006.

xxii + 485 old., á. n.

Barna Horváth:

The Bases of Law / A jog alapjai

Edited by Csaba Varga

Szent István Társulat, Budapest, 2006. LIII + 94 old.

Die Schule von Szeged. Rechtsphilosophische

Aufsätze von István Bibó, József Szabó

und Tibor Vas

Herausgegeben, mit Bio- und Bibliographie versehen

von Csaba Varga

Szent István Társulat, Budapest, 2006. 246 old., á. n.

A magyar jogbölcséleti tradíció a XX. század közepéig a kontinentális európai jogfilozófiai gondolkodás korszakait követte. Legkiválóbb jogfilozófusaink munkássága nem csupán a szerencsésebb sorsú jogi kultúrák eredményeinek átvételére és interpretálására korlátozódott, hanem önálló elméleti törekvésekben is testet öltött. Sőt neokantiánus gondolkodóink nemzetközileg számon tartott műveket produkáltak. Közülük méltán kiemelkedik Somló Bódog *Juristische Grundlehre*¹ és Horváth Barna *Rechtssoziologie*² című munkája, melyeket gyakran idéz a nemzetközi szakirodalom és a jelentősebb nyugat-európai könyvtárakban is megtalálhatók. Meg lehet említeni még, hogy Moór Gyula főképpen német

nyelven írt tanulmányaira a két világháború között, de azt követően is az európai kortársak rendszeresen hivatkoztak. Somló 1917-ben közzétett monográfiáját – tekintettel a kedvező fogadtatásra és az általános érdeklődésre – tíz évvel később ugyanaz a kiadó ismételtelen megjelentette, majd pedig 1973-ban a Scientia Verlag (Aalen) harmadjára is. Horváth említett műve vetekszik a nagy előd elismertségével. A neves berlini kiadónál 1934-ben megjelent monográfiája az európai és a kontinensen túli kollégák figyelmét egyaránt fölkeltette. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a *Rechtssoziologie* első részét más, korábban németül publikált tanulmányaival együtt 1971-

1 ■ Somló Bódog: *Juristische Grundlehre*. Felix Meiner, Leipzig, 1917.

2 ■ Barna Horváth: *Rechtssoziologie. Probleme der Gesellschaftslehre und der Geschichtslehre des Rechts*. Grunewald, Berlin, 1934. (Magyarul: *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelem-elméletének problémái*. [Ford.: Zsidai Agnes] Osiris, Bp., 1995.)

3 ■ Barna Horváth: *Probleme der Rechtssoziologie*. Duncker und Humblot, Berlin, 1971.

4 ■ Ágost Pulszky: *The Theory of Civil Law and Society*. T. Fisher Unwin, London, 1888. (Magyar nyelvű előzménye: *A jog és állambölcsészet alaptanai*. Eggenberg-féle Könyvkereskedés, Bp., 1885.)

5 ■ Felix Somló: Die neuere ungarische Rechtsphilosophie. *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, I (1907–08), 315–323. old.; Barna Horváth: Die ungarische Rechtsphilosophie. *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, XXIV (1930/31), 37–85. old.

6 ■ Az eddigi eredmények vázlatos áttekintése: Varga Csaba: Elméleti gondolkodásunk az ezredvégen. *Állam- és Jogtudomány*, XL (1999), 1–2. szám, 13–14. old., illetve uő: A jogbölcselkedés állapota Magyarországon. *Állam- és Jogtudomány*, XLVII (2006), 1. szám, 13–15. old., valamint SzabADFalvi József: Húsz év a magyar jogbölcséleti tradíció újraértékelésében. In: SzabADFalvi József (szerk.): *Facultas nascitur. 20 éves a jogászképzés Miskolcon*. Bíbor, Miskolc, 2001. 415–432. old.

7 ■ A sorozat legutóbbi darabjai e sorozathoz tartozóként tűntették fel az *Aus dem Nachlaß von Julius Moór/Moór Gyula hagyatékából* (Herausgegeben von Csaba Varga, Bp., 1995. xvi + 158 old.) című forráskiadványt. E könyv azonban még nem tartalmazta a későbbi „sorozatcímét”, illetve jellegében is számottevően eltér a későbbi kötetektől, ezért részletezésétől eltekintek. A kiadvány a Moór- és annak részét alkotó Somló-hagyatékából közöl fakszimilében leveleket, képeslapokat, dedikációkat (pl. Leonidas Pitamic, Jászi Oszkár, Adolf Merkl, Hans Kelsen, Wilhelm Sauer, Karl Petraschek) és egyéb feljegyzéseket, továbbá Ilmar Tammelo Moór Gyulának dedikált terjedelmes kéziratos tanulmányát (*Kritik zu Prof. Klimann's normativistischer Unterscheidung des Privat- und des Oeffentlichen Rechts*. Dorpat, 1941.), valamint a függelékben a hagyatékot fellelő, az Országgyűlési Könyvtár számára megszerző és feldolgozó Varga Csaba feljegyzéseit és ezzel kapcsolatos levelezését tartalmazza.

8 ■ Felix Somló: *Gedanken zu einer Ersten Philosophie*. Herausgegeben von Julius Moór. Walter de Gruyter, Berlin–Leipzig, 1926.

ben a Duncker & Humblot kiadó újra megjelentette.³ De ugyanitt érdemes megemlíteni Pulszky Ágostnak *The Theory of Civil Law and Society* címmel Londonban 1888-ban megjelent művét.⁴ Egyetemi előadásait összegző munkája önálló elméletalkotásának csúcspontja, bármely korabeli hasonló vállalkozás egyenrangú konkurense.

E művek utóélete jól mutatja, hogy a magyar jogfilozófiai hagyománynak van egy szegmense, melyet határainkon kívül a szűkebb szakmai körök többé-kevésbé ismernek. A hazai jogtudomány jól felfogott érdeke, hogy a nagyvilág számára hozzáférhetővé, megismerhetővé tegye mindazt, ami nemzetközi mércével mérve jelentős tudományos teljesítménynek számít vagy számított. E téren az egykori nagy elődök jó példával szolgálnak a mai kutatóknak, amikor a magyar jogbölcseleti gondolkodásról a maguk korabeli értékelését ország-világ elé tárták.⁵ Ezek az áttekintések megírásuk idején orientáltak a nemzetközi tudományos megítélést, s ma is haszonnal forgathatók. A magyar jogbölcseleti tradíció újrafelfedezéséért az elmúlt bő két évtized erőfeszítéseinek köszönhetően tanulmányok, monográfiák, tanulmánykötetek, továbbá az egyes fontosabb irányzatok, illetve jogfilozófusok életművét reprezentáló újrakiadások, fordítások, olykor eredeti szövegkiadások sokasága látott napvilágot. Sikerült a hazai jogtudományban újraértékelni a rendszerváltás előtt többé-kevésbé feledésre ítélt – az egykori marxista terminológiát használva – „burzsoá” jogbölcseleti gondolkodást.⁶ A magyar tudományos közvélemény számára immár adóttak a tájékozódás lehetőségei és forrásai.

Az alábbiakban a Varga Csaba szerkesztette „Philosophiae Iuris” könyvsorozat „Excerpta Historica Philosophiae Hungaricae Iuris” című „al”-sorozatának eddig megjelent idegen nyelvű kötetekre kívánom felhívni a figyelmet, amelyek hozzáférhetővé teszik a magyar jogbölcseleti gondolkodásnak a XX. század első felében, idegen nyelven íródott eredményeit.⁷ A szerkesztő szándéka szerint a magyar jogfilozófia eddigi talán legprosperebb korszakát reprezentáló – a már említett fõmûveket követõ, ma már nehezen hozzáférhetõ – hosszabb-rõvidebb írásokot tartalmazza, részben faksimile újrakiadás, illetve mind eddig nyomtatásban meg nem jelent, csupán kézíratos mûvek szerkesztett elsõ közlése formájában. A sorozat eddig fõleg német, továbbá francia, angol és olasz nyelven tett közzé írásokot, melyeket kiegészít a szerzõ rövid angol nyelvû életrajza, lehetõleg teljes publikációs jegyzéke, az életmûvét bemutató, a további tájékozódást segitõ tanulmányok felsorolása, s legvégül névmutató és – két esetben – a hivatkozott jogforrások jegyzéke.

Elsõként Felix Somlónak – a nagyváradi jogakadémia, majd a kolozsvári egyetem jogi kara professzorának – *Schriften zur Rechtsphilosophie*⁸ címû kötete jelent meg 1999-ben, mely a hazai szakirodalomban Somló Bódog (1871–1920) néven ismert, a XX. század elején a magyar jogfilozófiát nemzetközi rangra

emelő jogtudós 1907 és 1914 között német nyelven megjelent jogfilozófiai tárgyú tanulmányait és könyvismertetéseit tartalmazza. Továbbá függelékében közli Somló fõmûve, a *Juristische Grundlehre* legelsõ kritikai értékeléseit (Joseph Kohler, Leonidas Pitamic és Robert Redslob tollából), egykori tanítványa, Moór Gyula elõszavát a mû 1927-es második kiadásához, illetve Somlónak általa sajtó alá rendezett, *Gedanken zu einer Ersten Philosophie* címû posztumusz munkájához.

Kevésbé ismert, az életmû értékelése szempontjából mégis fontos tanulmányokról van szó. Míg a függelékben közölt írások már a neokantiánus fordulat utáni Somló-életmû értékelését, a nagy összegzés kritikai méltatását adják, illetve a tervezett további, de torzóban ránk maradt filozófiai alapvetésébe engednek betekinteni, a korábbi tanulmányok jól szemléltetik a spenceriánus Pikler-tanítványnak, a szociológiai-pozitivistá hagyománnyal szakító és fõleg Rudolf Stammler hatására a neokantiánus paradigmával kacérkodó, majd azt elfogadó és Magyarországon az 1910-es években meghonosító gondolkodónak az útkeresését. E folyamat fontos állomásai a magyar jogpozitivistá gondolkodást bemutató (*Die neuere ungarische Rechtsphilosophie*) írása, a jog alkalmazásáról szóló (*Die Anwendung des Rechts*) tanulmánya, továbbá az érdemi paradigmaváltást jelzõ, 1911-es német jogfilozófiai kongresszuson elhangzott (*Das Verhältnis von Soziologie und Rechtsphilosophie, insbesondere die Förderung der Rechtsphilosophie durch die Soziologie*) elõadása, melyben a stammleri megközelítésnek megfelelõen a jogbölcselet két alapproblémájaként említi meg a jog fogalmi definiálását és a jog helyességének vizsgálatát. Ez utóbbi kérdést részletesebben is tárgyalja 1909-ben megjelent tanulmányában a jog érték mérõirõl (*Maßstäbe zur Bewertung des Rechts*). A helyes jogról szóló vizsgálódásaiban a morális értéket tekinti a jog mint cselekvési norma értékelésének legalkalmasabb eszközének.

A közzétett írások megismertetnek az elmúlt századfordulót követõ évtized magyar jogbölcseleti gondolkodásában bekövetkezett megújulási folyamattal. A kontinensen ekkor a formálódó neokantiánus jogfilozófia végleg háttérbe szorította a hagyományos természetjogi és jogpozitivistá elméleteket, illetve a történeti szemléletmódot. A jogtudomány korábban nem járt utakon, ismeretelméleti, módszertani és modern értékteni szempontok elõtérbe helyezésével kereste a jog új megközelítési lehetõségét. Somlónak köszönhetõen lehetõvé vált a magyar jogfilozófia fáziskészenének felszámolása, a neokantiánus jogfilozófiai gondolkodás hazai megalapozása. A magyar jogtudomány joggal lehet büszke arra, hogy Rudolf Stammler, Gustav Radbruch, Hans Kelsen és Alfred Verdross mellett Somlót is az európai neokantiánus jogfilozófia nagyjai sorában tartják számon.

A sorozat második darabja Losonczy Istvánnak (1908–1980), a magyar jogfilozófia meglehetõsen tartózkodó, mégis különönc – a jogtudományok mellett

a természet- és orvostudományokban is jártas, a zenetudományoktól az irodalomelméleten át a kortárs filozófiáig terjedő széles érdeklődéssel és ismerettel rendelkező – alakjának, *Abriß eines realistischen rechtsphilosophischen Systems* című műve. A „realista” jogfilozófiai alapvetést Alfred Verdross fölkérésére 1948/49 fordulóján írta az *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* számára, de a hazai társadalmi-politikai változások után már nem jelent meg. A könyv függelékében egy eredetileg 1937-ben közzétett terjedelmes tanulmány (*Über die Möglichkeit und den Wissenschaftscharakter der Rechtswissenschaft*) olvasható, itt Losonczy a jogtudomány lehetőségeinek és tudományos mivoltának az igazolásával kapcsolatos kérdéseket, ezen belül is elsősorban lételméleti, ismeretelméleti és módszertani problémákat vizsgált. E tanulmány, illetve a pécsi jogbölcseleti előadásait⁹ tartalmazó – szintén 2002-ben közzétett – műve alapján jól rekonstruálható jogfilozófiai munkássága.

A kötet betekintést enged egy formálódó, a neokantiánus paradigmában gyökerező, de annak meghaladására tett kísérletbe. Losonczy – a kortárs jogfilozófusok számára valódi kihívást jelentő – kelsen „tisztta jogtannal” szemben fogalmazta meg koncepcióját. Kiindulópontja szerint a jog olyan logikai, explikatív és normatív elemekből álló jelenség, amely a tételes jog tanulmányozásából kiinduló jogtudományi vizsgálódás szempontjából evidens belátásnak tűnik; s alkalmanként maga Kelsen is kénytelen elfogadni, hogy a normatív forma és az explikatív tartalom közötti feszültségnek a tartalom szab határt, tehát a jog lényegét már ő sem képes a formális, normatív vonatkozások kizárólagosságában meghatározni. Elutasítva a kelsenizmus dogmáit, de a módszerszinkretizmus vádját is, a jogot alkotó törvényszerűségek felismerésére alapozó, a vizsgált ismerettárgy sajátosságaihoz idomuló „összetett” (vagy másként: „szintetikus”) módszert javasol. Úgy véli, e téren a „letisztult” szintetikus módszertani felfogás jelenik meg Horváth Barna, Irk Albert, Moór Gyula, illetve a német szakirodalomból Erik Kaufmann, Wilhelm Sauer és Alfred Verdross elméletében. A magyar jogfilozófia nagy vesztesége, hogy Losonczy 1949 után – miként kortársai közül Bibó István, Szabó József vagy a néhány évvel fiatalabb Solt (Scholz) Kornél – nem folytathatta ez irányú tudományos tevékenységét. Kinek-kinek csupán pályamódosítás, rosszabb esetben belső száműzetés, vagy éppen börtönbüntetés következett. Losonczy, megörökölve egykori mestere, Irk Albert katedráját, büntetőjogásként tevékenykedett tovább.

A sorozat eddigi legterjedelmesebb, majd ötszáz oldalas kiadványa Julius Moór *Schriften zur Rechtsphilosophie* című tanulmánykötete. Faksimile kiadásban teszi közzé Moór Gyula (1888–1950) – a szegedi, majd budapesti egyetem jogfilozófia-professzora – tizenhét, 1922 és 1943 között idegen nyelven publikált és egész életművét átfogóan reprezentáló írását, melyek javarészt annak idején először magyarul jelentek

meg. Moór általában igyekezett „fajsúlyos” jogbölcseleti írásait a nemzetközi szakmai közvélemény számára is hozzáférhetővé tenni. Élete végéig készült jogbölcseleti szintézisének monografikus kifejtésére, ez azonban – bár a szakirodalomban van rá utalás, hogy elkészült egy kézirat változat¹⁰ – a tudomány-szak legnagyobb bánatára sem magyar, sem német nyelven nem maradt ránk.

A most összegyűjtött és időrendben közzétett írások valójában áttekintést nyújtanak az egykori legkedvesebb Somló-tanítványnak, a két világháború közötti magyar jogfilozófiai gondolkodás első számú alakjának elméleti útkereséséről, akit Horváth Barna az 1920-as évek elején joggal nevezett az „új magyar jogfilozófia” megteremtőjének és legjobb reprezentánsának.¹¹ Moór jogbölcseletének általános filozófiai kiindulópontja az újkantiánizmus, de felismerte, hogy az a maga számtalan vonulatával a legkülönbözőbb jogbölcseleti konklúziók levonására alkalmas. Jogfilozófiai rendszerét komplex szemlélet (jogi alaptan, jogszociológia, jogi érték, jogtudományi módszertan) jellemezte, saját felfogását az „összefoglaló jogfilozófiák” közé sorolta, melyek az „örök” jogbölcseleti problémák átfogó kezelését és szemléletét valósítják meg. Moór a különböző irányzatok, gondolkodók hibáiból okuló, az egyoldalú túlzásokat lementsző rendszer kidolgozására törekedett. Kezdetől alapvetőnek tekintve valóság és érték világának neo-

9 ■ Vö. Losonczy István: *Jogfilozófiai előadások vázlata*. Szent István Társulat, Bp., 2002. E kötet szintén része az „Excerpta Historica Philosophiae Hungaricae Iuris” című sorozatnak. Jelentősége, hogy a második világháború után a pécsi jogi karon Losonczy által tartott jogbölcseleti előadások 1948-as „könyvatos”, ma már könyvtárakban föllelhetetlen kéziratát nyomtatott formában teszi közzé, melynek egyik utolsó példányát maga a szerző ajándékozta az 1960-as évek második felében a kötet szerkesztőjének. Továbbá tartalmazza Losonczy német nyelvű összegzésének magyar alapszövegét is, mely mindeddig – akárcsak a német változat – csupán kéziratban volt megtalálható. Mindkettő a szerző özvegyének jóvoltából került az 1990-es években a szerkesztő birtokába.

10 ■ Egyetlen összefoglaló jellegű monográfiáját még pályafutásának elején tette közzé (*Bevezetés a jogfilozófiába*. Pfeifer Ferdinánd Nemzeti Könyvkereskedése, Bp., 1923), melynek újrairásán – tekintettel az időközben elméleti nézőpontjában bekövetkezett változásokra – már az 1930-as évek második felében dolgozott. Legnagyobb sajnálatunkra – egyik kedves tanítványa, Solt Kornél szerint – a közel négy száz oldalas új összegzés 1941-re elkészült, s már nyomdai példányán dolgozott, amikor közbejött a háború. Az azt követő közéleti-politikai szerepvállalása és bekövetkezett halála megakadályozta a mű véglegesítésében, s a hagyatékban nincs nyoma. Vö. Solt Kornél: Moór Gyula jogfilozófiájáról. *Holmi* VI (1994), 12. szám, 1861. old.

11 ■ Horváth Barna: *Az új magyar jogfilozófia*. *Keresztény Politika* II (1923), 3. szám, 153. old.

12 ■ Hans Kelsen: *Reine Rechtslehre*. Verlag Franz Deuticke, Leipzig–Wien, 1934.

13 ■ Moór Gyula: *Zum ewigen Frieden. Grundriß einer Philosophie des Pazifismus und des Anarchismus*. Felix Meiner, Leipzig, 1930.; *Das Wesen des Pazifismus und die darin enthaltenen ethischen, logischen und soziologischen Probleme*. In: *Studi Filosofico-Giuridici dedicati a Giorgio del Vecchio bel XXV anno di insegnamento (1904–1929)* II. Società Tipografica Modenese, Antica Tipografica Soliani, Modena, 1931. 146–159. old.

14 ■ Horváth Barna: *A jogelmélet vázlata*. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., Szeged, 1937.

kantiánus elválasztását, az e két szféra közötti viszony rendezése foglalkoztatta. Érvelésének sarokpontja a jog kettős természetéről, valóság- és értékoldalának kettősségéről szóló tétele: a jog bonyolult jelensége egyrészt az „okozatos lét világába”, másrészt az „értékek világába” tartozó alkotóelemek összekapcsolódásából áll. Ezt a gondolatot először *Macht, Recht, Moral* (1922) című, eredetileg külön kis könyvben megjelent írásában fejtette ki, mely egyben jogi alaptanának briliáns összefoglalója. Az 1920-as évek egy másik jelentős írása is helyet kapott a kötetben: a *Das Logische im Recht* (1928) című nagy ívű tanulmány jogdogmatikai és módszertani alapvetése. Az 1930-as évekből a XX. század talán legjelentősebb jogelméleti rendszerét interpretáló és erősen kritizáló, a *Kelsen-Festschrift*-be írt *Reine Rechtslehre, Naturrecht und Rechtspositivismus*, valamint a *Reine Rechtslehre: Randbemerkungen zum neuesten Werk Kelsens* című művét kell megemlíteni, mely az első magyarországi reakció a kelsen-i összegzésre.¹² Ennek az évtizednek fontos munkái továbbá a szokásjog (*Recht und Gewohnheitsrecht*), a tudományfilozófia („*Das Wesen der Philosophie*” nach Pauler), a jogalkotás és jogalkalmazás (*Creazione e applicazione del diritto*) problémáit vizsgáló művek, két, a jogrendszer tagozódásának sajátos felfogását bemutató írás (*Öffentliches und privates Recht* és a folytatásának tekinthető *Das Rechtssystem*) és a kulcsfontosságúnak számító *Das Problem des Naturrechts*, Moór „negatív vagy limitatív természetjogi” felfogásának összegzése. Miként a legtöbb korabeli magyar neokantiánus jogfilozófus, szembehelezkedik a kelsenianus, marburgi formalista jogpozitivismus leegyszerűsítő kísérletével és általában a jogpozitivismus túlzásaival.

Az 1940-es évekből közzétett tanulmányok sorát a tudományelméleti és módszertani kérdéseket tárgyaló *Der Wissenschafts-Charakter der Jurisprudenz* nyitja, melyet a joghézag problémáját vizsgáló *Sulla questione delle lacune nel diritto* követ. A *Recht und Gesellschaft* részletesen tárgyalja a jog kauzális összefüggéseit, s kísérletet tesz egy „szellemtudományi jogszociológia” kialakítására. A kötet záró tanulmányaként olvasható *Was ist Rechtsphilosophie?* (1943) Moór utolsó nagy lélegzetű, német nyelven megjelent írása, a szintézisre törekvő moóri jogbölcseleti felfogásban bekövetkezett és az 1940-es évek elejére letisztult, karakterisztikus jellegű általános filozófiai változások összefoglalása. Ennek a neokanti és újhegeli gondolatok szintéziséből kifejlődött „újabb kultúrfilozófiai” irányzatnak a jogfilozófiai konzekvenciáit a későbbiekben nem dolgozták ki részletesen.

E rövid áttekintésben nem vizsgáljuk Moór ezen írásainak jelentőségét az életmű tükrében. Mindazonáltal sajnálatos, hogy a kötet Moór két fontos tanulmányának (*Metaphysik und Rechtsphilosophie, Soziologie und Rechtsphilosophie*) – a teljes német nyelvű változat elkészülte híján – csak rövid rezüméjét tartalmazza. Főképpen ez utóbbi reprezentálta volna jól az 1930-as évek első felében bekövetkezett változást,

amikor is Moór a jogot az „értékes valóság” birodalmába tartozó jelenségként írta le. Az olvasó azonban így is olyan kötetet vehet a kezébe, mely megfelelően mutatja be Moór sokoldalú életművét. A recenzensnek itt csupán az a feladata, hogy fölhívja a figyelmet arra, hogy az 1920-as években – a jogi norma létének igazolása során – Moórt erőteljesen foglalkoztatta a pacifizmus és anarchizmus problematikája, és erről német nyelven könyvet, valamint egy tanulmányt is közzétett.¹³

A sorozat kuriózumszámba menő darabja Horváth Barnának (1896–1973), a szegedi, illetve kolozsvári egyetem jogfilozófia-professzorának *The Bases of Law / A jog alapjai* címmel kiadott kötet. Az eredetileg 1947/48 táján angol nyelven írt mű itt magyar tükörfordításban is olvasható, továbbá a sorozatban szokásos rövid életrajzon és bibliográfiai jegyzéken kívül egy részletesebb magyar nyelvű tudományos életrajz és a *Tanítvány és Mester (Bibó István hatása Horváth Barnára)* című tanulmány az életművel régóta behatóan foglalkozó H. Szilágyi István tollából. Horváth most közzétett kéziratának megjelenésével az életmű szempontjából fontosnak tetsző „láncszem” került az érdeklődő olvasók kezébe, jelezve, hogy az 1930-as évek második felére megalkotott jogelméleti rendszerét Horváth milyen irányban próbálta – még 1949 végi emigrációját megelőzően – továbbgondolni. Jogelméleti szemléletmódját előszeretettel nevezte jogszociológiának, sőt Kelsen terminológiáját szem előtt tartva „tisztá jogszociológiának”. Eredetisége főképpen az ún. szinoptikus (egybenező) látásmódban és az ehhez funkcionálisan szorosan kapcsolódó processzuális jogszemléletben nyilvánul meg, melyet az 1934-es *Rechtssociologie* és a három évvel későbbi, *A jogelmélet vázlat*¹⁴ című mű fejtett ki. Két, a korabeli jogfilozófiában egymás ellen feszülő iskola – a kontinentális újkantiánus, illetve az angolszász eredetű pragmatikus-empirikus szemlélet – egymásra vonatkoztatása és összeegyeztetésének kísérlete nem csupán a magyar, hanem az európai jogi gondolkodásban is úttörő jellegű vállalkozásnak számított akkoriban. Horváth szinoptikus módszerével érték és valóság összefüggésének egészen eredeti értelmezését nyújtja. E módszert a jogász tevékenység lényegéből vezette le, s a bíró fejében végbemenő gondolkodási sémaként modellálta. Processzuális jogszemlélete fényében a jog nem egyszerűen norma, hanem egy elvont magatartási minta és az annak megfelelő tényleges magatartás, amely nem más, mint az eljárás. A jogeset és a jogi norma folytonos (szinoptikus) egymáshoz rendelése így egy eljárási folyamatot alkot. Horváth a XX. századi (neokantiánus) magyar jogbölcseleti gondolkodás tradicionális német-osztrák kötődéseit az angolszász jogtudományi szemléletmód közvetítésével „lazította”, új perspektívákat teremtve a hazai jogelmélet további fejlődése számára.

A most kézbe vehető művében Horváth – talán már gondolva az esetleges külföldre távozásra – angol nyelven foglalta össze (miképpen H. Szilágyi István

rámutat, helyenként szó szerinti tükörfordításokat is alkalmazva) egy évtizeddel korábban kifejtett gondolatmenetét, reflektálva egykori tanítványa és későbbi kollégája, Bibó István kritikai észrevételeire a *Kényszer, jog, szabadság* (1935) című könyvében. Igazi kérdés, miért csupán egy jó évtizeddel később tartotta fontosnak az időközben eszmetörténeti, szociológiai, jogtörténeti kutatásokba kezdő és publikáló szerző, hogy visszatérjen a jogelméleti gyökerekhez. Az Egyesült Államokban töltött emigráció éveiben körülbelül két tucat, zömében ismertetés jellegű írása jelent meg, s csupán egyetlen – egyébként Ausztriában megjelent – terjedelmes angol nyelvű tanulmányban tett kísérletet a szinoptikus módszer továbbgondolására. A komoly szakmai figyelmet kiváltó és nemzetközi vitát provokáló mű a fizikai világképben – a modern fizika eredményei nyomán (Einstein relativitás-elmélete, illetve Maxwell mezőelmélete) – bekövetkezett változás ihletésére a jog „mezőelméletének” megfogalmazásával próbálkozott. Az eredmény nem kidolgozott teória, de mindenképp izgalmas és továbbgondolásra érdemes gondolati kísérlet.¹⁵ Emellett az ötvenes években hozzálátott *Angol jogelmélet*¹⁶ című vastkos monográfiája angolra fordításához, de befejezni már nem tudta.¹⁷ Egyedül a már említett *Probleme der Rechtssoziologie* című könyvének kiadása jelentett számára erkölcsi-szakmai elismerést.

A sorozat további tervezett kötetei Horváth eljárás jogelméletét, igazságosság-elméletét és az emigrációban kiadott – főképpen német és angol nyelven megjelent – írásait teszik majd közzé.¹⁸

Végül szólni kell a sorozat eddig utolsó darabjaként megjelent *Die Schule von Szeged* című kötetről. Az egykori Horváth-tanítványok köréből kialakult, a mester által „szegedi iskolának” nevezett közösségről még ma sem tudunk túl sokat.¹⁹ Mindazonáltal ha nem hasonlítható is a földrajzilag nem túl távoli, a századfordulót követő európai jogfilozófiai gondolkodást alapvetően befolyásoló, Hans Kelsen, Adolf Merkl, Alfred Verdross nevével fémjelzett „új osztrák iskolához”, mint az egyetlen XX. századi magyar jogbölcseleti iskola mégis számon tartandó a hazai és talán a nemzetközi jogtudományban is. Az iskola első publikációi az 1930-as évek közepétől kezdve láttak napvilágot. A kötet első részében Bibó István (1911–1979) jogbölcseleti „életművének” idegen nyelven közzétett eredményeivel ismerkedhetünk meg. Elsőként a még joghallgatóként írt, már említett *Kényszer, jog, szabadság*²⁰ német nyelvű, tanulmánymeretű összefoglalóját olvashatjuk. Az ifjú jogbölcész, mint ekkoriban minden magára valamit is adó jogfilozófus, e korai művében önálló elmélet kidolgozására tett kísérletet életkorát meghazudtoló alapos-sággal és mértéktartással. Bibó a kényszer és a szabadság filozófiai kategóriáinak alapos tisztázásával e kettő hálójában ragadja meg a jog lényegét. A kifejtésben mestere két fontos kategóriáját, a szinopszis gondolatát és a társadalmi objektíváció fogalmát adaptálja. Meghatározása szerint a jog egyidejűleg

gyakorolja a legobjektivebb kényszert és valósítja meg a legobjektivebb szabadságot. A jognak mint objektívációnak ez a kettős feszültsége adja meg a többi társadalmi szabállyal összevetve a jog igazi erejét. A jog ezen kétarcúsága természetesen nem új keletű dolog a jogelméleti gondolkodásban, de gyakorta találkozni valamelyik oldalát túlhangsúlyozó felfogással.

Dicsérendő szerkesztői megoldásként az írást a Bibóhoz haláláig baráti szálakkal kötődő pályatársnak, Szabó Józsefnek egykorú, német nyelvű, a mű egészét bemutató, terjedelmes recenziója követi, amely a korszak egyik legjelentősebb szakfolyóiratában hívta föl a figyelmet a szegedi iskola egyik legkorábbi tudományos teljesítményére.

A továbbiakban két teljes – eredetileg francia, illetve német nyelven megjelent – Bibó-tanulmány egyes jogfilozófiai rész kérdések alapos elemzését nyújtja. Természetesen nem véletlen, hogy mindez a kelsen

15 ■ Vö. Barna Horváth: *Field Law and Law Field. Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* VIII (1957), 44–81. old.

16 ■ Horváth Barna: *Angol jogelmélet*. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1943.

17 ■ Erről tanúskodnak a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában fellelhető kéziratok fordítások: Horváth Barna *Angol jogelmélet* (1943) című művének részleges angol és francia összegzése. MTAK Kézirattár Ms 5905/198–205. (Itt érdemes megemlíteni, hogy Horváth Barnának az 1980-as évek végén Nagy Endre jóvoltából előkerült, 1944/45. fordulóján született önéletrajzi írása eredetileg angol nyelvű, amit többen a szerzőben az emigráció már ekkor megfogalmazódó gondolatával magyaráznak. Vö. Horváth Barna: *Forradalom és alkotmány. Önéletrajz 1944–45-től*. Ford. Nagy Endre. ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Bp., 1993.

18 ■ Barna Horváth: *Schriften zur Rechtsphilosophie I. 1926–1948: Prozessuelle Rechtslehre; II. 1926–1948: Gerechtigkeitslehre; III. 1949–1971: Papers in Emigration*. Hrg. Csaba Varga. Szent István Társulat, Bp., 2007. (megjelenés alatt)

19 ■ Vö. Szabadfalvi József: Bibó István és a szegedi iskola. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Osiris, Bp., 1999. 125–152. old.

20 ■ Bibó István: *Kényszer, jog, szabadság*. Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephinae. Sectio: Juridico-Politica. Tom. VIII. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., Szeged, 1935.

21 ■ Későbbi magyar fordítása: Bibó István: „*A bellum justum*” dogmája és a jogi tévedhetetlenség teóriájának kritikai esszéje. Ford. Mold Attila és Zombor Ferenc. Bibó István Olvasóköri Füzetek, 3. Bolyai Kollégium, Miskolc, 1993. 23. old.

22 ■ Későbbi magyar fordítása: Jogerő, jogi tévedhetetlenség, szuverenitás. Ford. Zsidai Ágnes. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Megtalálni a szabadság rendjét. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Új Mandátum, Bp., 2001. 321–334. old.

23 ■ Szabó József: A jogtudomány helye az emberi gondolkodásban. *Szellem és Élet*, V (1942), 4. szám, 214–229. old.

24 ■ Szabó József saját jogfelfogására 1948-ban megjelent írásának címében használta először ezt a meghatározást: *Der Rechtsbegriff in einer neurealistischen Beleuchtung. Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht*, I (1948), 3. szám, 291–311. old. (E tanulmány szó szerint megegyezik az öt évvel korábbi *Wahrheit, Wert und Symbol im Rechte* cíművel.)

25 ■ Szabó a címhez kapcsolódó lábjegyzetében utal a szóban forgó korábbi írásaira. Vö. Szabó József: *A jog alapjai. Különös tekintettel a nemzetközi jogra*. Magyar Társadalomtudományi Társulat, Bp., 1938.; *A jogász gondolkodás bölcselete*. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio: Juridica-Politica. Tom. XVI. Fasc. 2. Szeged, 1941.; *Hol az igazság? (A bíró lélektani problémái)*. *Társadalomtudomány*, XXII (1942), 1. szám, 1–55. old.

26 ■ Magyar fordítása: *A káoszról a joguralomig*. In: Szabó József: *Ki a káoszból, vissza Európába*. Kráter Műhely Egyesület, Bp., 1993. 101–123. old.

elmélet tükrében, a reveláció erejével ható nagy teória alapos kritikájaként fogalmazta meg. *Le dogme „bellum justum” et la théorie de l’immutabilité juridique* (1936)²¹ – mint alcíme is mutatja – a kelsen-i tisztá jogtan bizonyos következtetéseiről szóló kritikai tanulmány: Bibó immanens bírálatát adja az alig két évvel korábban publikált, vitára inspiráló műnek, s részletesen foglalkozik a jogi tévedhetetlenség, a kötelezettség, a nemzetközi jog primátusa, a szankcionáló aktus és a kelsen-i módszer normatív jellegének problémájával. A *Rechtskraft, rechtliche Unfehlbarkeit, Souveränität* (1937)²² a jogerő, a jogi tévedhetetlenség és a szuverenitás tételes jogi intézményei kapcsán a tiszta jogtanétól különböző módszertani felfogással fejti ki elméletét. „Sein” és „Sollen” neokantiánus dualizmusának és közvetíthetőségének problémájával szembesülve, Bibó szkeptikusan szemléli a két szféra teljes elválasztását hangoztató nézeteket. Horváth szinoptikus módszerének használhatóságát hangsúlyozza, mely a jogi tapasztalatban gyökerezve, a jogi megismerés követelményeiből nőtt ki, és alkalmas a speciális jogi tapasztalat analízisére. A jogi „együtt-szemlélés” funkcióját abban látja, hogy a norma és a tény egyesített létének és elválaszthatóságának előfeltétele egy technikai rendszerben hidalható át. Bibó ebben a tanulmányában új utakat keresve bizonyos szempontból radikalizálja mestere álláspontját.

A kötet második részében Szabó József (1909–1992) két tanulmánya és egy magyar nyelvű írásának²³ – mely az ekkor formálódó „újrealista” koncepciójának egyik, a szélesebb olvasóközönség számára íródott darabja – német összefoglalója (*Ort und Stelle der Rechtswissenschaft in dem menschlichen Denken*) kap helyet. Ez utóbbi első oldalát a kötetben sajnos a már közölt francia nyelvű Bibó-tanulmány első oldala „helyettesíti”. Kár ezért a nyomdai figyelmetlenségért.

Szabó *Wahrheit, Wert und Symbol im Rechte* című tanulmánya az *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*-nek a korabeli magyar jogfilozófiát bemutató számában, egykori mesterei (Moór, Horváth) írásai mellett jelent meg.²⁴ Ebben összefoglalja már korábban magyar nyelven kifejtett jogbölcseleti téziseit.²⁵ Szabó szerint a lét és érvény kettősségéből kiinduló neokantiánus elméletek gyakran merőben eltérő módon próbálnak kapcsolatot teremteni a világ e két minősége között, s többnyire azért vallanak kudarcot, mert lét és érvény nem a tárgyi, hanem az alanyi világban keresendő. Az emberi alanyiség világa az, ahol lét és érvény, tárgy és norma megkülönböztetésének értelme van. Ebből adódóan a jog érvényalapjait Szabó az emberi lelkiismeretben rejlő erkölcsi megfontolásokra vezeti vissza. Elméletében fontos szerepet töltenek be a pszichológiai szempontok, illetve az a gondolat, hogy a jog világa szimbólumok rendszereként fogható fel. A jogbölcselet feladata, hogy megtalálja a szimbólumok mögött a jelentést. Részletesen foglalkozik a jogászai gondolkodást kezdetektől meghatározó formalizmus és az igazságosság kapcsolatával, s úgy ér-

vel, hogy a jogbiztonságra hivatkozó, a formalizmust előnyben részesítő szerzők szem elől tévesztik, hogy a jogrend logikailag nem zárt rendszer, s a szillogisztikus gondolkodás alkalmatlan az „igazságos” bírói döntés meghozatalára. A bíró hivatása épp az, hogy személyén keresztül az állam „ex cathedra” értelmezze a jogot, szűrje le a részizgazságok tömkelegéből az egyetlen egyetemes igazságot. Szabó „újrealista” elméletének talán leglényegesebb vonása, hogy angol-szász filozófiai és jogbölcseleti tájékozódásánál fogva a neokantiánus kérdésfeltevésekre a kontinentális jogtudományban újszerű válaszokat tudott megfogalmazni. Miként mesterénél, Szabó elméletében is a két nagy jogi kultúra nézőpontjának termékeny egymásra hatásával találkozunk. Csupán sajnálhatjuk, hogy ennek teljesebb kidolgozására a későbbiekben már nem volt módja.

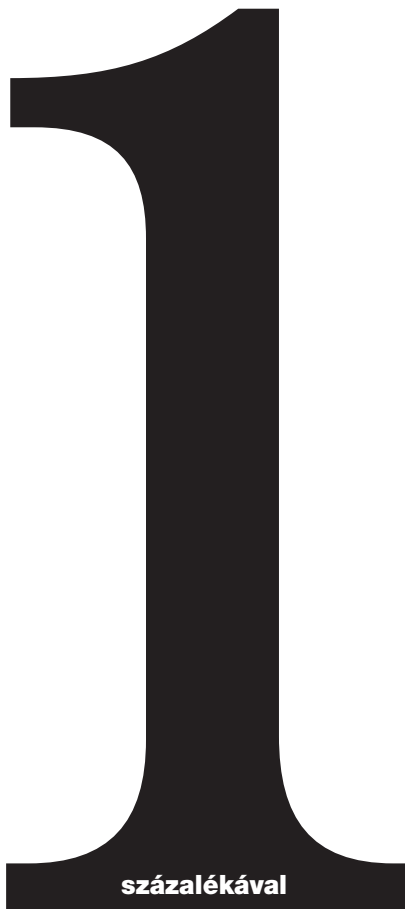
A második Szabó-tanulmány (*From Chaos to the Rule of Law*) először 1974-ben jelent meg a René Maric tiszteletére kiadott kötetben. Szabó a hazai tudományos elszigeteltség ellenére szinte naprakészen kísérte figyelemmel a nemzetközi szakirodalmat. Erről a történetfilozófiai, illetve a korábbi nézeteit változtatlanul megfogalmazó jogbölcseleti fejtegetéseinek a hivatkozásai árulkodnak.²⁶

A könyv harmadik részében Bibó évfolyamtársa, a fordulat évét követő időszakban dogmatikus marxista fordulatot tevő egykori barátja, Vas Tibor (1911–1983) *Die Bedeutung der transzendentalen Logik in der Rechtsphilosophie* (1935) című művét olvashatjuk, melyet ez esetben is Szabó József egykori ismertetője követ. Vas először bemutatja a transzcendentális logika kanti megalapozását, módosulását és továbbfejlődését a neokantiánus filozófiában, azaz a marburgi és a badeni iskola ez irányú erőfeszítéseit. Ezután pedig megvizsgálja a transzcendentális módszer alkalmazását az újkantiánus jogfilozófiában három korabeli jeles tagja – az irányzat alapítójának tekintett Stammler, az ekkor már nagy tekintélyű Kelsen, valamint Somló Bódog – munkásságában, bár az egy évvel korábbi *Tiszta jogtanra* még nem reflektál. Következésképpen bírálja mindhárom elméletet, és találon mutatja be, hogy a jog általános érvényűnek tekintett előfeltételeit jelölő fogalmak miként vezetnek metajurisztikus természetjogi jellegű fogalmak kialakításához és használatához. E probléma megoldásában azok a jogtudományi módszerek segítenek, amelyek nem egy, hanem két ismerettárgyat látnak a jogban, tagadják az egységes jogismeret lehetőségét, és ebből adódóan a jogra nem konstitutív, hanem reflektáló módszert alkalmaznak. A transzcendentális módszeren túllépő, modernnek tekinthető felfogások közül Vas kiemeli Horváth szinoptikus, illetve Gurvitch ideálrealisztikus módszerét, amelyek már figyelembe veszik a jog kettőstárgyúságát. Tiszteletre méltó következetességgel ingatja meg a transzcendentális módszer illúziójába vetett töretlen hitet.

E kötet értékeléseként érdemes hivatkozni Bibó egykori – kevéssé ismert, részben kritikus – vélemény-

Tisztelt Olvasónk!

*2007-ben ismét
személyi jövedelemadójának*

támogathatja a Budapesti Könyvszemle megjelenését. Ehhez az egyik rendelkező nyilatkozatot a Budapesti Könyvszemle Alapítvány adataival kell kitöltenie. A Budapesti Könyvszemle Alapítvány adószáma:

19008044-1-43

Köszönjük

nyére, melyet 1947-ben, a szegedi iskola szempontjából is utolsó „békeévben” Vas magántanári habilitációs kérelmét véleményezve fogalmazott meg: „A magyar jogelméletben a századforduló óta egészen a legújabb időkig a jogelmélet újkanti, vagyis fogalom-elemző ismeretkritikai módszere az uralkodó. Ez tölti ki Somló életművének második felét, mely a »Juristische Grundlehre« című nagy művében kapta meg az összefoglalását, ez tölti ki Moór Gyulának úgyszólván egész élete művét és Horváth Barna munkásságának kezdetét, s ha az irányzat nem is, de a problémák felvetésében erősen befolyásolja Horváth Barna későbbi érettebb műveit, jogszociológiáját és jogelméleti vázlatát, valamint Horváth Barna szegedi iskoláját, közöttük e sorok íróját, valamint Szabó Józsefet s magát Vas Tibort is. [...] Nem lehet elvitatni, hogy az ilyen módon felfogott jogelméleti kutatásnak voltak olyan eredményei, melyek termékenyítőleg hatottak. [...] Mindezek azonban nem változtatnak azon, hogy az egész újkanti iskola végeredményben a jogelmélet számára tévútnak bizonyult, s elsősorban azoknak a kezén és azoknak a számára vált valamennyire termékenyítővé, akik túljutottak rajta; gondolok mindenekelőtt Horváth Barna jogszociológiájára.”²⁷ Bibó szerint Horváthnak és iskolájának köszönhetően tört meg a neokantianizmus egyeduralkodója. A tanítványok a második világháborút követő kor kihívásainak mindenben megfelelő új generációt képviseltek, akik számára az osztrák–német jogtudományban való tájékozottság mellett evidens követelmény volt az angol–amerikai, francia stb. szakirodalom naprakész ismerete is. A közismert kelet–közép-európai politikai-társadalmi történések a magyar jogbölcseleti gondolkodás számára azonban sajnálatosan más kihívást fogalmaztak meg.

Végezetül nem marad más hátra, mint annak nyilvánítása, hogy a már megjelent és a tervbe vett további kötetek váltsák valóra a szerkesztő vágyát, a magyar jogbölcseleti hagyomány nemzetközi újrafelfedezését. A továbbiakban már a megnyterjesztésen múlik, hogy a kiadványsorozat a megcélzott közönség számára hozzáférhetővé váljék.²⁸ □

27 ■ Dr. Bibó István egyetemi ny. r. tanár véleményes jelentése a Szegedi Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karához magántanári képesítése iránt folyamodó dr. Vas Tibor tudományos munkásságáról. (1947) MTAK Kézirattár Ms 5905/50–51.

28 ■ Örvendetes jelenség a Somló-kötet első érdemi külföldi ismertetése: Andreas Funke: Die Definition des Rechts und die Brille auf der Nase der Juristen. *Rechtstheorie*, XXXVI (2005), 4. szám, 427–433. old.